

URBANI SOCIJALNI POKRETI

Ognjen Čaldarović

Filozofski fakultet, Zagreb

U radu se analiziraju pokreti u visokourbaniziranim sredinama. U prvom se redu utvrđuje što su urbani pokreti, koje su njihove osnovne karakteristike, čemu teže urbani socijalni pokreti te kakva je budućnost suvremenih urbanih pokreta.

Analiziraju se različiti pristupi eksplikacije urbanih socijalnih pokreta, a posebna je pažnja data analizi koju predlaže M. Castells. Prezentacija Castellsovog modela izvedena je uz uvažavanje prednosti i manjkavosti koje pruža. Socijalni pokreti u gradovima ocijenjeni su kao situacioni, nepredvidljivi, teritorijalno ograničeni i nedovoljnog motivacijskog potencijala koji bi trebao dovesti do značajnijih promjena na globalnom planu.

U nekoliko posljednjih godina tema o »urbanim socijalnim pokretima« postupno se počinje raspravljati i u okvirima urbane sociologije. Raznoliki oblici urbanih protesta, odnosno »pokretanje masa u gradovima« sa sasvim različitim tipovima akcija, ciljeva, sredstava i metoda »pokretanja«, dešavaju se u nekim većim središtima razvijenijih društava. Iako termin »urbani socijalni pokreti« nije najsretnije odabran — kako zbog toga što još uvijek nije do kraja razjašnjeno radi li se o pokretima ili pak pojedinačnim protestima, ili pak zbog toga što upotreba pojma »urbani« možda asocira na određene specifične ciljeve tih pokreta (o čemu postoji određena evidencija) — očigledno je da se odgovarajuće događanje u najvećim gradovima Zapadne Evrope i SAD mora pokušati objasniti kao stanovito »pokretanje«, stremljenje prema nekim drugačijim ciljevima, no što su oni koji se materijaliziraju u urbanoj svakodnevici. Iz raspoložive je literature, koja je do sada o temi urbanih socijalnih pokreta, kao uostalom i uopće o socijalnim pokretima, ispisana, moguće izdvojiti nekoliko zanimljivih tema za sociološko proučavanje. *Prva* tema sastoji se u sljedećem: što se sve može svrstati pod urbane socijalne pokrete? *Druga* — kakve su osnovne karakteristike urbanih socijalnih pokreta do sada? *Treća* — čemu teže urbani socijalni pokreti, te *četvrte* — kakva je budućnost urbanih socijalnih pokreta? Razmotrimo nabrojane teme.

ŠTO SU URBANI SOCIJALNI POKRETI?

Pokreti nekih socijalnih slojeva u suvremenim gradovima u dvije posljednje dekade bili su sporadični, s različitim brojem sudionika orijentirani na postizanje i realiziranje različitih ciljeva. Prema Eversu, pod urbane socijalne pokrete (do sada) možemo svrstati sljedeće pokrete: ekologiste, pacifiste, različite feminističke struje, grupe »uradi sam« (squatting pokreti*), pokrete etničkih, kulturnih i seksualnih manjina, različite mlađe protestne grupacije, različite komitete za protestne građanske akcije, kolektivitete koji prakticiraju različite tipove alternativnih stilova života i rada, spontane sektore političke ljevice, radnike, duhovne krugove itd. (usp. Evers, 1984, str. 1907—1922).

Bernfeld pak navodi da postoje sociološki verificirane značajne razlike u stupnju »pokretanja građana« prema veličini grada stanovanja. Jedno sociološko istraživanje koje je proveo Sociološki institut u Bad Godesbergu na uzorku od 157 gradova u SR Njemačkoj, utvrdilo je da je u gradovima s preko 100.000 stanovnika pokrenuto 78% od svih inicijativa građana, u gradovima s brojem stanovništva između 50.000—100.000 12,5%, a u gradovima do 50.000 stanovnika samo 9%. Ovo istraživanje dakle daje za pravo hipotezi koja bi tvrdila da s povećanjem veličine naselja raste i broj spontanijih inicijativa građana. Da bi se potpunije pokazalo što može sve činiti sastav pojma »urbani socijalni pokreti« usporedimo strukturu zahtjeva u jednoj godini (prema istom sociološkom istraživanju). Od ukupno 1904 analizirane inicijative građana 18,4% se odnosilo na zaštitu okoline, 16,2% na zahtjeve za izgradnju dječjih igrališta, 12,6% na različite prijedloge poboljšanja transportiranja u gradu, 8,6% na probleme školovanja, 8,5% na probleme urbanog razvoja, 7,6% na probleme tzv. marginalnih skupina, 6,15% na probleme stanovanja i stanarina, 5,2% na prijedloge za poboljšavanje provođenja slobodnog vremena omladine, 4,2% na probleme javnih servisa i njihovog poboljšavanja, 3,5% na kulturni život, 2,6% protiv komercijalizacije grada i 2,1% na zahtjeve za boljim čuvanjem baštine (prema: Bernfeld, 1979, p. 97). Iz strukture zahtjeva, ovdje nazvanih »građanskim inicijativama«, moguće je naslutiti koje su socijalne skupine i socijalni slojevi eventualno participirali u socijalnim pokretima.

M. Castells u svojoj najnovijoj knjizi posvećenoj upravo analizi fenomena urbanih socijalnih pokreta operacionalizira taj pojam na sljedeći način. Prema tom autoru, sljedeći oblici akcija mogu se načelno svrstati pod pojam urbanih socijalnih pokreta, odnosno mogu biti razmotreni kao potencijalni urbani pokreti (urbani socijalni pokret samo je pokret koji zadovoljava određene kriterije, o čemu ćemo detaljnije govoriti nešto kasnije): »squatter zajednice« u SR Njemačkoj, Nizozemskoj i Danskoj, pokret mladih u Zürichu, udruženja stanovnika u Španjolskoj, razni pokreti za jačanje javnih usluga u Italiji, borba stanara u Francuskoj, pobune u centrima gradova Velike Britanije, razni tipovi urbanih mobilizacija u metro-

*) Squatting pokreti — pokreti beskućnika koji se nasilno useljavaju u stanove ili odbijaju napustiti stanove protestirajući protiv povišenja rente. »Uradi sam« u tom smislu bi značio da se stanovi, često napušteni i ispraznjeni zbog »nerentabilnosti« ponovo opremaju po metodi »uradi sam«.

polama nagloindustrijaliziranih zemalja kao što su Caracas, Sao Paulo, Rio de Janeiro, Mexico City, samodovoljna »squatter naselja« zemalja Trećeg svijeta od Lime do Manile, pokret za novim stanovanjem, koji se razvija u SAD nakon šezdesetih godina, te pokret environmentalizma (usp. Castells, 1983, p. XV).

Pokreti u suvremenim urbaniziranim sredinama su prema ovim sistematizacijama veoma različiti, ali, kako ispravno uočava Castells, i pored svoje izrazite različitosti i s obzirom na zahtjeve i s obzirom na broj, tip i socijalni sastav sudionika, »svi ovi pokreti predložili su novi odnos između prostora i društva. I svi su oni doveli u pitanje prevladavajuće političke i kulturne vrijednosti i institucije, odbacujući neke prostorne forme, a tražeći javne servise i istražujući novo društveno značenje gradova.« (Castells, *ibid.*)

Ne upuštajući se u detaljniju analizu lepeze mogućih oblika pojavljivanja socijalnih pokreta u gradovima, a u nedostatku bilo kakvih istraživanja o socijalnim »urbanim« pokretima u nas, zadovoljit ćemo se navedenim oblicima. Interesantno je naravno i sljedeće pitanje — kakve su (do sada) najvažnije karakteristike urbanih socijalnih pokreta? Što oni zahtijevaju? Može li ih se analizirati kroz prizmu klasičnih pokreta proletarijata ili ne? Radi li se pak o sasvim novim pojavama koje s pokretom proletarijata nemaju nikakve veze?

OSNOVNE KARAKTERISTIKE URBANIH SOCIJALNIH POKRETA

Istraživači fenomena socijalnih pokreta uopće, pa i onih u gradovima daju različite naglaske u pokušajima navođenja najvažnijih karakteristika socijalnih pokreta. Tako na primjer, neki stavljaju najvažniji akcent na njihovu »političku« dimenziju, a zapostavljaju neke druge, kao na primjer, sastav sudionika, strukturu zahtjeva, učestalost i sl. Feher i Hellerova na primjer, »politizirano« razmatrajući socijalne pokrete, navode da su njihove karakteristike sljedeće: transfunkcionalnost — socijalni pokreti »plivaju«, i ne fiksiraju se za samo jednu »funkciju«; oni imaju javni karakter — moraju javno izlagati ciljeve i svoje strategije; ne teže potčinjavanju cjelokupne ličnosti svojih sljedbenika za razliku od prakse klasičnih političkih partija (»mudro rukovodstvo« i »pasivni članovi«); organizirani su oko nekoliko tema, a ne fiksirani samo na jedan problem (na primjer »oslobođenje radničke klase«); primarno su društveno, a ne politički orijentirani, diskontinuirani su i, po mišljenju ovo dvoje autora, bitan su činilac samoodređenja građanskog društva (usp.: Feher, Heller, 1985). Navođenje ovih karakteristika brzo će čitaoca uvjeriti da su ova dva autora pošla klasičnim smjerom — komparirali su »nove socijalne pokrete« sa »starim«, klasičnim, pa i sa svim osnovnim karakteristikama koje uz takve komparacije s klasičnim političkim partijama nužno idu — krutost, potčinjavanje, žrtvovanje i sl. To naravno ne mora značiti da je to i najbolji način komparacije i proučavanja novih socijalnih pokreta.

V. Pavlović smatra da novi socijalni pokreti nastaju kao opozicija konzervativnim snagama te da okupljaju sve one koji žele uvesti samoupravljanje, proširiti polja demokracije i koji uvažavaju stvaralačke potencijale po-

jedinca i zajednice. Preciznije određenje ovaj autor nalazi u operacionalizaciji pojma novih socijalnih pokreta kao onih koji razvijaju opozicionu političku kulturu, kao onaj oblik mobilizacije koji znači oblik demokratske participacije te kao oblik socijalnog traganja za identitetom (usp.: Pavlović, 1984.). Slično i Melucci u zanimljivom prilogu pod naslovom »Kraj društvenih pokreta?« kada tvrdi (kontradiktorno!) da su novi socijalni pokreti zapravo novi oblici »socijalne agregacije koji su trajne i nekonjunkturalne naravi« (većina autora će smatrati da su socijalni pokreti, posebno »urbani« situacioni, povremeni i osobito konjunkturalni!), da se pojavljuju kao oblici »konfliktualne solidarnosti« (slično kao i Castells koji u svom konceptualnom pristupu analizi urbanih socijalnih pokreta osobito naglašava konfliktualnost). Osim toga, Melucci smatra da se kroz nove socijalne pokrete vrši novi oblik socijalizacije i participacije, a novi socijalni pokreti se pojavljuju kao nužan rezultat života u »kompleksnim društvima« u kojima se pojava socijalnih pokreta mora promatrati gotovo kao nužna jer se u tim društvima moraju razrađivati odnosi između sistema institucionalnog predstavljanja i novih oblika akcije. Strukturalistička nit Meluccijevog tumačenja nazire se iz posljednje karakteristike socijalnih pokreta — oni se naime moraju promatrati kao »kompleksni sistem akcije i djelovanja aktera« (Melucci, ibid.).

Mahieu smatra da postoji različitost proučavanja urbanih pokreta te da se jedna od kontradikcija mora razriješiti na prvom mjestu: da li novi urbani pokreti predstavljaju samo pokrete ekstenzije sukoba s nivoa radnog mjesta, pa bi onda njihov socijalni sastav bio određen proletariziranim socijalnim slojevima, ili se pak nove urbane socijalne pokrete mora smatrati pokretima nekih novih socijalnih klasa i slojeva? Ovaj problem zadao je dosta brige i nekim drugim istraživačima te stoga na primjer Ch. Pickvance ustvrđuje i sljedeće: »... Zastupali smo stajalište da ukoliko koristimo 'socijalnu bazu' kao jedan element sociološke analize urbanih pokreta, moramo posvetiti dosta veliku pažnju socijalnoj strukturi i vrijednosnim orijentacijama u socijalnoj bazi, a ne samo njenim demografskim karakteristikama. Utoliko su dosadašnje marksističke analize to propustile da učine.« (Pickvance, 1977, p. 178). Mogući doktrinarni stav sigurno će zastupati koncepciju da se socijalni sastav sudionika urbanih socijalnih pokreta nije izmijenio — izmijenila se »arena«, ali su problemi ostali isti kao i problemi na radnom mjestu. Koncept proučavanja urbanih socijalnih pokreta kroz prizmu »ekstenzije radnog mjesta« možemo smatrati ortodoksnim i zastarjelim, slično i kao koncepte koji »ispolitizirano« tumače osnovnu strukturu i karakteristike tih pokreta. Pickvance ispravno zamjera dosadašnjim analizama marksističke provencijencije da su u svojim analizama zapustile pružavati stvarnu demografsku strukturu sudionika, pluralizam vrijednosnih sistema sudionika, da su propustili proučiti u dovoljnoj mjeri elemente organizacije pokreta, slojevitost mase koja rebelira te različite činioce koji će utjecati na participiranje u rebeliranju (Pickvance, ibid.) Dilemu o eksplikaciji novih gradskih pokreta kao »ekstenzije« radnog mjesta ili pak »srednjoklasnih« pokreta, dobro je razriješio M. Castells koji tvrdi da »oni (pokreti) nisu pokreti specifičnih klasa niti pokreti srednje klase... Oni nisu srednjoklasni, nego su multiklasni pokreti zbog vrlo jednostavnog razloga koji ih više ne vezuje

za pitanja proizvodnje nego za pitanje potrošnje, komunikacije i moći.« (Castells, 1983, p. 320).

Mahieu međutim smatra da odrediti karakteristiku socijalnih gradskih pokreta kao pokreta koji su »proletarizirani« ili su pak »srednjoklasni« znači veliko uprošćivanje i pojednostavljivanje. Neki će se pokreti jednostavno pojaviti zbog sukoba (vlasti) između centra i periferije, centralne i lokalne vlasti; mnogi su pokreti jednostavno u opoziciji spram »države«, odnosno »grada«, gradske uprave, gradskog transporta, politike stanarina i sl. (Mahieu, 1979, p. 75). Pokreti dakle nikako ne bi smjeli biti podvedeni pod klasičnu raspravu: da li su to pokreti radničke klase, doduše transformirani, ili su to pak »srednjoklasni pokreti«. Zanimljiva je operacionalizacija pojma »urbani« (socijalni pokreti) — pojam urbano označava jednostavno da se dešavaju u gradu (urbano kao »prostor akcije« — Mahieu), odnosno kako to Castells jednostavno određuje: ovi se pokreti razmatraju kao urbani ili gradski jer su povezani s gradom (ili sa zajednicom u njenom samoodređenju); oni su lokalno zasnovani i teritorijalno definirani te tendiraju mobiliziranju oko tri osnovna cilja — zajedničke potrošnje (škole, bolnice, kultura — sve specifično za »urbano«), kulturnog identiteta i političkog samoupravljanja (Castells, 1983, p. 328).

Iako ne raspoložemo analizama socijalnih sastava različitih primjera urbanih socijalnih pokreta, očigledno je da je njihov sastav prilično šarolik — od radnika koji protestirajući na ulicama traže zadovoljenje nekih svojih sindikalnih pitanja, preko »marginalaca« koji zahtijevaju pravedniji odnos uopće, pa sve do alternativnih kontrakulturnih grupa mladih koji se nasilno useljavaju u ispražnjene stanove pokušavajući realizirati neke svoje ciljeve. Zajednički imenitelj koji će povezati sudionike neke protestne povorke protiv loše organizacije javnog prometa na primjer, bit će slučajna sudbina koja ih je zajedno skupila u podzemnoj željeznici ili nekom drugom prometnom sredstvu; opći protest protiv loše organizacije zdravstvene službe u nekom gradu okupit će one koji su »potencijalno nezadovoljni«. Iz ovih, a i mnogih drugih sličnih primjera, sasvim je jednostavno zaključiti da je socijalni sastav sudionika novih urbanih pokreta u gradovima veoma šarolik, da varira od situacije do situacije, da je konjunkturalan, situacion, nepredvidivog trajanja, učestalosti, ponavljanja i prognoze uopće. Nekada određeni jači »uzrok« može izazvati nikakvu ili slabu »urbanu pobunu«, a nekada pak mali povod može dovesti do različitih oblika izrazito nasilničkog i razbijačkog ponašanja.* Vrijedi naravno i obratno.

Urbani socijalni pokreti su kontradiktorni sami za sebe, smatra M. Folin, jer, buneći se na primjer protiv tržišnog stanovanja, bune se zapravo protiv tržišta samog, a da toga nisu svjesni. Kontradiktornost je još pojačana, smatra ovaj autor, i činjenicom da se većina zahtjeva novih socijalnih urbanih pokreta nalazi u sferi zajedničke potrošnje koja se zapravo usmjeravaju k redistribuciji viška vrijednosti prema nekim socijalno alternativno definiranim ciljevima. Kontradiktornost socijalnih pokreta jasna je i iz

*) Iznenađujuće otkazivanje nastupa jedne pjevačice u Centralnom parku u New York Cityju u ljeto 1983. godine (zbog kiše!) razbjesnilo je rulju od nekoliko tisuća mladih koji su u rušilačkom bijesu išli gradom i razbijali sve što im je došlo pod ruku. To naravno nije primjer »urbanog pokreta«, nego rušilaštva, no dobro može ilustrirati nesukladnosti između uzroka i posljedica.

sljedeće činjenice: višak vrijednosti stvara se na bazi eksploatacije viška nečijeg rada, te bi dakle redistribucija zahtijevala samo redistribuciju procesa eksploatacije, a ne i ukidanje sistema koji to omogućuje (Folin, 1979, p. 84). Navodeći stav ovog autora prešli smo na, problematiziranje treće dimenzije; čemu teže urbani socijalni pokreti — o čemu ćemo raspraviti u sljedećem poglavlju.

ČEMU TEŽE URBANI SOCIJALNI POKRETI?

Kvalificiranje ciljeva novih urbanih socijalnih pokreta jedna je od najkontroverznijih točaka u dosadašnjim analizama. Naravno ciljevi pokreta najbolje će govoriti i o samom pokretu, o njegovoj usmjerenosti, te o potencijalnim sudionicima. Kada se govori o ciljevima ili o smislu urbanih socijalnih pokreta, dobro je uočiti distinkciju koja ih najbolje razdvaja od klasičnih pokreta socijalnih masa za postizanjem apstraktne socijalne pravde u prošlosti. I površna usporedba će ukazati na to da su se gotovo svi značajniji pokreti masa odvijali u gradovima pa su onda i »stari«, a i »novi« socijalni pokreti zapravo urbani. Grad je bio mjesto u kome je trebalo uvijek (i trebat će?) pokazati (kome?) što se traži, zaprijetiti uništenjem onoga najboljeg što je čovjek do sada izgradio kao svoje stanište (grad) i postići zadovoljenje svojih zahtjeva. S druge strane, u gradu je bilo najteže postići zadovoljenje ciljeva svih njegovih stanovnika, bilo zbog toga što je nekima ciljeve bilo lako dosegnuti, nekima uz velike poteškoće, a nekima nikako. Za razliku od srednjovjekovnih gradova u kojima je socijalna segregacija bila institucionalizirana, pa se točno znalo tko i što može i mora očekivati od svog staništa, suvremeni gradovi su »demokratizirali« svoje strukture pa je danas pojava socijalne segregacije ili diskriminacije promatrana kao slučajni output određenih malfunkcioniranja gradskih organizama. Iako je istina naravno na drugom kraju, očigledno je da su se aspiracije mnogih slojeva povećale, a i legitimna sredstva, da se posegne u raspodjelu resursa, narasla i umnožila, pa su se i povećale šanse za pojavu različitih tipova pokreta — od protesta do civiliziranih građanskih inicijativa. Takva je situacija omogućila i pojavu pluralizma ciljeva, a i realne mogućnosti da svaka grupa koja pretendira da sudjeluje ili vodi određeni »pokret« prezentira i svoje ciljeve, alternative i budućnosti. Takav pluralizam omogućio je zatim da se na fronti pojedinih ciljeva »pokrenu« i sasvim antipodni slojevi stanovništva, individualno a ne samo socijalno motivirani nezadovoljavajućim karakteristikama svog bivstvovanja u suvremenim staništima. Iz ove bi se perspektive dakle sasvim jednostavno moglo zaključiti da će broj sudionika određenog urbanog socijalnog pokreta rasti s progresivnim povećavanjem identične ili slične neugode koja više ili manje kontinuirano djeluje podjednako na cijelom području staništa (na primjer kontinuirane nevolje s građskom infrastrukturom koja podjednako »pogađa« cijeli teritorij grada kao što su npr. snabdjevanje vodom, energentima, zatim, javni promet, čistoća grada i sl.). Takvu hipotetsku situaciju proporcionalnog porasta stupnja neugode teško je zamisliti jer se urbana svakodnevnica razvija kao sistem diskontinuiranih pravilnosti pri čemu ne slijedi nužno da poremećaj u jednom sustavu nužno vodi poremećaju u drugom. Stoga će najverojatnije urbani socijalni pokreti

i u budućnosti biti diskontinuirani, situacioni, nepredvidljivi, relativno kratkog trajanja, različitih motivacijskih podloga i struktura ciljeva i, što je osobito važno, s različitim stupnjem »pokretljivosti« — ovisno o broju, zainteresiranosti, trajanju i socijalnom sastavu sudionika pokreta.

Analiza ciljeva pojedinog socijalnog pokreta u gradovima treba započeti, smatra Pickvance, analizom nekolicine elemenata: analizom predmeta koji je uzrok pojave pokreta (iako je često mnogo »predmeta« u igri, najčešće postoji jedan »glavni«), analizom socijalne baze (osnove) koja reagira, analizom postojeće organizacije, socijalne snage koja je u procesu konstituiranja, analizom oponenata akciji, analizom zahtjeva (ciljeva), tipa akcije koja se prihvaća te ukupnih učinaka koje će akcija proizvesti na urbani sistem i na politički sistem sredine uopće (Pickvance, 1977, p. 176). Ovaj nam autor, kako vidimo, nudi kompletan »plan istraživanja« određenog socijalnog pokreta, dok Mahieu iznosi tri osnovne hipoteze koje se tiču smisla procjenjivanja ovih pokreta, pa tako i njihovih ciljeva. Na prvom mjestu, Mahieu ističe da je moguće postaviti hipoteze da su urbani socijalni pokreti pokreti širih masa koji se samo lokaliziraju na određenom teritoriju. Drugim riječima, oni se prisilno teritorijaliziraju iako se tiču nekih osnovnih ciljeva i problema. Druga hipoteza vodi k razmišljanju smisla društvenih pokreta u gradovima kao pokreta koji idu k bitnoj transformaciji društvene strukture, prije svega u pravcu marginalizacije društvene uloge radničke klase (proces dekvalifikacije i feminizacije), dok bi treća hipoteza proširivala djelovanje suvremene države na cijeli »teritorij« i područje »potrošnog života« pa bi se onda i pokreti u sferi potrošnje mogli smatrati dijelovima klasičnih pokreta protiv državnog poretka (Mahieu, 1979, p. 75).

Evers ističe, kao osnovnu motivaciju, pojave socijalnih pokreta u SR Njemačkoj u materijalnim konfliktima u kontekstu klasne strukture zapadnonjemačkog društva te pretpostavlja da takav pokret može biti ili pokret nove srednje klase ili pak pokret sloja stanovništva izvan sfere rada (tvornica). Svi su naime nekako »pogođeni« nelagodama suvremene urbanizirane civilizacije, neki više i na jedan način, neki manje i na drugi način (Evers, 1984, str. 1919). Naravno, ne nastaju različiti tipovi pokreta u visokourbaniziranim sredinama jednostavno zbog toga što su ljudi »pogođeni«. »Pogođenost« bi mogla biti samo jedan od uvjeta, ne i najvažniji.

Najvažnija distinkcija, kada se govori o ciljevima socijalnih pokreta u gradovima, jest distinkcija koja će razlikovati pokrete od svih drugih oblika mobiliziranja. Kakav oblik mobilizacije se može i smije nazvati socijalnim pokretom? Koji je kriterij razvrstavanja stupnjeva mobilizacija koji će jednostavnu protestnu akciju odijeliti od »pravog pokreta«? Naša je hipoteza sljedeća: većina socijalnih pokreta u suvremenim gradovima može se ponajprije svrstati u različite oblike sporadičnih protestnih akcija, dok se samo za manji broj može ustvrditi da su predstavljali »prave« pokrete. Mase se u gradovima u pravom smislu riječi nisu još počele »pokretati«, nego se njihovo pokretanje ispoljavalo najčešće kao sporadična reformistička akcija koja je bila usmjerena redefiniranju upotrebe gradskog prostora, gradskih funkcija i grada uopće. Melucci je stoga u pravu kada navodi da je uvijek potrebno razlikovati pokret kao formu masovnog mnjenja, pro-

testne organizacije kao forme socijalnih akcija te protestne događaje kao forme akcije (Melucci, 1984).

Najkompleksniju eksplikaciju suvremenih urbanih pokreta do sada izložio je M. Castells (usp. Castells, 1983). Ovaj autor, analizirajući mnoge tipove pokreta u gradskim sredinama u posljednjih nekoliko stotina godina u različitim zemljama, kontekstima i podnebljima, za moderne urbane pokrete navodi da ih ujedinjuje relativna jedinstvenost ciljeva: pokreti teže zahtjevima koji su usmjereni redistribuciji zajedničke potrošnje, obrani kulturnog identiteta koji je povezan sa specifičnim teritorijem (usp. naš stav o »teritorijaliziranim etnicitetima«: Čaldarović, 1985 b) te dovode do političke mobilizacije koja teži uspostavljanju teritorijalizirane lokalne uprave (Castells, 1983, p. XVIII). Na konceptualnoj razini Castells koristi nekoliko pojmova kojima zaokružuje svoju shemu eksplikacije dinamike socijalnih urbanih pokreta.

Prvi pojam koji uvodi jest pojam »urbanog značenja« koji je definiran kao »strukturalna performansa pripisana gradu kao cilj... koja se realizira preko konfliktnog procesa koji se odvija između historijskih aktera određenog društva« (Ibid., p. 303). Urbano značenje se mijenja prema historijskim periodima, a realizira se najčešće preko urbanih funkcija, što je drugi bitan pojam koji ovaj autor uvodi. »Urbane funkcije« su »artikulirani sistemi organizacijskih sredstava koja teže performiranju ciljeva pripisanih svakom gradu preko njegovog historijskog definiranog urbanog značenja«. »Urbano značenje« i »urbane funkcije«, kojih može biti mnogo, te koje se također razlikuju od grada do grada, od jednog do drugog vremena (historijski grad, politički grad, turistički grad, i sl.) zajedno definiraju »urbanu formu« ili oblik, što je treći pojam koji ovaj autor uvodi u raspravu. »Urbana forma« je »simbolička ekspresija urbanog značenja... koja je uvijek determinirana konfliktnim procesom historijskih aktera« (Ibid.). Svaki grad je u jednom historijskom presjeku vremena definiran, tvrdi Castells preko sljedeća tri zasebna, iako međusobno povezana procesa: konflikta koji se razvija oko »dodjeljivanja« osnovnog urbanog značenja, konflikta oko adekvatnog performiranja urbanih funkcija te konflikta oko adekvatne simboličke ekspresije urbanog značenja i njegovih funkcija. Drugim riječima, različite socijalne grupe u različitim presjecima vremena željet će jedno drugačije definiranje urbanog značenja, urbanih funkcija ili pak simboličke prezentacije obaju ovih elemenata, što će biti uvijek izvor konflikata. Razvijajući dalje navedene ideje, Castells »urbanu promjenu«, kao nužan rezultat navedenih konflikata, definira također na tri razine. Na razini »urbanog značenja« urbana se promjena sastoji u pokušaju »redefiniranja urbanog značenja«; na razini urbanih funkcija konflikti se razrješavaju procesom urbanog planiranja koje je zapravo »adaptacija kroz pregovaranje za transformaciju urbanih funkcija zbog osiguravanja zajedničkog urbanog značenja«; te konačno, konflikti oko adekvatne simboličke ekspresije urbanog značenja ili njegovih funkcija koji uz pomoć »urbanog dizajna« koji predstavlja »simbolički napor da se izrazi prihvaćeno urbano značenje u određenim urbanim formama«. Pokret za redefiniranjem urbanog značenja najbliži je socijalnom pokretu u gradu i on se može realizirati u nekoliko vidova. Jedan od oblika dešava se onda kada vladajuća klasa u jednom društvu, želeći redefinirati urbano značenje,

provodi proces urbane obnove i »preuređuje« teritorij prema svojim vrijednostima i zamisljima, odnosno performira takvu simboličku ekspresiju koja njoj najviše odgovara. Drugi oblik se dešava gotovo uvijek onda kada vladajuća klasa realizira parcijalnu ili totalnu revoluciju pa onda »revolucionira i grad« (kulturalna revolucija u Kini, dezurbanizacija Havane, ili, najsvježiji primjer »dezurbanizacije« Kambodže pod režimom Pola Pota...). Treći primjer predstavljaju različiti, opsegom manji socijalni pokreti koji se razvijaju u okvirima sukoba s institucionalno definiranim prostorima, a četvrti, kada takva lokalna akcija za redefiniranjem prijeđe u totalnu akciju. Zbog toga je urbani socijalni pokret »kolektivna svjesna akcija usmjerena k transformaciji institucionalnog urbanog značenja protiv logike, interesa i vrijednosti dominantne klase« (Ibid., p. 305).

Urbani socijalni pokreti rukovođeni su idejom osnivanja tzv. alternativnog grada, koji teže uspostavljanju grada kao upotrebne vrijednosti (dakle, ne razmjenske, prometne), grada kao komunikacijske mreže (pretpostavka demokratizacije protiv svemoćne centralizirajuće kontrole suvremenih jednodimenzionalnih sredstava komuniciranja) te grada kao političkog entiteta, shvaćenog kao mreže decentraliziranih, lokalnih političkih cjelina kulturalno i etnički samodovoljnih zajednica. Inzistiranje na shvaćanju grada kao upotrebne vrijednosti, dosta je blisko i razmišljanjima koja su se u posljednjih nekoliko godina razvila i u okvirima naše urbane sociologije (posebno u radovima Seferagić D. i Lay V.) koji su analizirali proces proizvodnje novih naselja. Alternativni grad kao koncept ostaje samo vizija jednog budućeg staništa koji će biti dirigiran ljudskim potrebama, korisnošću, demokratiziranim prostorom, prostorom ekspresije koji će u svakom trenutku dozvoljavati različite oblike »redefiniranja urbanih značenja«. Najčešći oblici dosadašnjih »urbanih socijalnih pokreta« uzimali su formu, smatra Castells, primitivnih pobuna, jednodimenzionalnih reakcija i njih onda treba tretirati kao »urbane proteste«. Urbani socijalni pokreti su pak kompleksni pokreti koji teže alternativnom gradu, alternativnoj socijalnoj organizaciji, alternativnoj globalnoj viziji.

BUDUĆNOST SOCIJALNIH POKRETA U GRADOVIMA

Iako ovakav podnaslov može zavarati, jer najavljuje raspravu o budućnosti nečega što možda nikada nije još ni započelo, skicirajmo ukratko u formi zaključnih razmatranja kakva bi bila konceptualna ograničenja urbanih socijalnih pokreta. Već smo u nekoliko navrata konstatirali da se teško može govoriti o pokretima, a mnogo lakše o diskontinuiranim, povremenim i kratkotrajnim urbanim protestima koji su tu i tamo doveli do parcijalnih promjena kratkog trajanja i malog dosega. Gajiti neku posebnu nadu u pokrete alternativnih stremljenja u suvremenim gradovima kao u pokrete koji će dovesti do »globalne revolucionarne promjene«, vjerojatno predstavlja iluziju. Koristeći podjelu pokreta na »proaktivne« i »reaktivne«, konstatirat ćemo kao i neki drugi autori da su urbani socijalni pokreti do sada bili reaktivni (Castells će reći »reaktivne utopije«) jer nisu nosioci strukturnih promjena nego su samo simptomi rezistencije socijalnoj dominaciji, a ne mogu ponuditi bilo kakav historijski provodljiv projekt ekonomske proizvo-

dnje (Castells, *ibid.*, p. 329). Oni prema tome ne mogu biti u centru nikakve nove historijske promjene, što ne znači da se njihov intenzitet i žestina, kao i kompleksnost neće pojačavati i umnožavati u budućnosti. Međutim, neko eventualno uvjerenje o obaveznom jačanju kontradikcija u visokourbaniziranim sredinama koje će onda »jednog dana« dovesti do globalne pobune — što je česta tema science fiction romana o »gradu smrti«, »metropolisu« i sl.* — vjerojatno neće dobiti svoju materijalizaciju. Tehnologija, politička uprava i drugi sistemi kontrole do sada su gotovo uvijek na vrlo efikasan način izlazili na kraj s različitim oblicima tzv. »urbanih problema«, pa i s mnogim urbanim protestima. Čovjek kao najadaptabilnije biće na zemlji pokazao je izuzetnu spretnost u adaptiranju na krajnje artificialjnu sredinu visokourbaniziranih gradova današnjice. »Urbane tegobe« sve se lakše podnose jer u dobroorganiziranim društvenim sistemima jačaju i mehanizmi za njihovo snošljivo podnošenje, a svi planerski alternativni projekti do sada ostali su samo korisne utopije. Zbog toga se na koncu ove rasprave može zaključiti da pravih urbanih socijalnih pokreta nije ni bilo, a da ih najvjerojatnije u bližoj budućnosti neće ni biti.

*) »Uostalom, a gdje su zapravo stanovnici ovog grada?... Otišli su, odgovori mrzovoljno grad, svi su me napustili. Došlo je do nekih sukoba između grada i gradske uprave, bolje rečeno do nesporazuma, zapravo do nesretnog niza nesporazuma. Pretpostavljam da su izvjesnu ulogu u tome igrali i izvjesni huškači koji su poticali građane.« (Scheckley, R., *Street of Dreams, Feat of Clay.*)

Literatura

- Aratho, A., Cohen, J., 1984, Tko su zeleni?, *Naše teme*, br. 10, str. 1930—1939.
- Bahro, R., 1984, Socijalizam, ekologija, utopija, *Naše teme*, br. 10, str. 1922—1929.
- Bernfeld, D., 1979, Les »bürgerinitiativen« — initiative des citoyens en Allemagne Occidentale, *Espaces et sociétés* No. 28—29, pp. 93—116.
- Bookchin, M., 1982, Prema ekološkom rješenju, *Revija za sociologiju*, br. 1—4, str. 37—45.
- Castells, M., 1977, *The Urban Question. The Marxist Approach*, E. Arnold Publishers, London.
- Castells, M., 1983, *The City and the Grassroots. A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, University of California Press, Berkeley, USA.
- Čaldarović, O., 1983, O nekim sociološkim odnosima energije i društva, *Kulturni radnik*, br. 6, str. 134—148.
- Čaldarović, O., 1985a, *Urbana sociologija. Socijalna teorija i urbano pitanje*, Globus, Zagreb.
- Čaldarović, O., 1985b, Teritorijalizacija etniciteta i problemi socijalne integracije, *Pogledi*, br. 2, str. 155—166.
- Čaldarović, O., Matić, D., 1985, Zaštita i unapređenje čovjekove okoline u Zagrebu, *Kulturni radnik*, br. 6, str. 168—192.
- Evers, T., 1984, »Basisdemocratic« u potrazi za svojim subjektom, *Naše teme*, br. 10, str. 1907—1921.
- Fagnani, F., Pages, J. T., 1981, Nuclear Energy and Public Opinion, u: *Occasional Papers*, No. 1, The Vienna Center, Vienna, pp. 25—39.
- Feher, F., Heller, A., 1985, Od crvenog ka zelenom, *Kulturni radnik*, br. 6, str. 193—207.
- Folin, M., 1979, Urban Struggles. A Critical Commentary by Della Setta, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 3, No. 1, pp. 81—87.
- Hirsch, H., 1981, Public Participation and Nuclear Energy *Occasional Papers* No. 1, The Vienna Center, Vienna, pp. 101—111.
- Katznelson, I., 1981, *City Trenches. Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Mahieu, Th., 1979, Mouvements ouvrier et mouvement sociaux urbains dans l'agglomération lilloise, *Espaces et sociétés*, No. 28—29, pp. 73—92.
- Melucci, A., 1984, Kraj društvenih pokreta, *Naše teme*, br. 10, str. 1842—1853.
- Pavlović, V., 1984, Globalna kriza i novi društveni pokreti, *Naše teme*, br. 10, str. 1820—1831.
- Pickvance, Ch., 1976, On the Study of Urban Social Movements, u: Pickvance, Ch., ed., 1976, *Urban Sociology*, pp. 198—219.
- Pickvance, Ch., 1976, ed., *Urban Sociology. Critical Essays*, Tavistock Publications, London.
- Pickvance, Ch., 1977, From »Social Base« to »Social Force«. Some Analytical Issues in the Study of Urban Protest, u: Harloe, M., ed., 1977, *Captive Cities*, E. Arnold London.
- Prelog, N., 1985, Suvremeni procesi u ekološkom pokretu, *Pogledi*, br. 2, str. 88—94.

Ognjen Čaldarović
Urban Social Movements

The author analyses the social movements in the urbanized areas. Firstly, the author tries to answer the question what is the nature of urban social movements, then what are their basic characteristics, then the question about the goals of the new urban social movements and finally the question about the future of the urban movements.

The author analyses also the different approaches and explications of urban movements, and especially analyses the model proposed by M. Castells. The author finds the new urban social movements as situational, unpredictable, territorially framed and without high level of motivation potential which will bring about some crucial changes on the global level.

Translated by
O Čaldarović